

Josip Anić

*Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu*

Primljeno 25. 10. 1988.

JUGOSLAVENSKI ISELJENICI U BRAZILU

SAŽETAK

Autor iznosi osnovne povijesne podatke relevantne za pregled doseljavanja u ovu najveću južnoameričku zemlju (od prvih španjolskih i portugalskih konkvistadora, dovođenja afričkih robova do suvremenih ekonomskih imigranata u uvjetima kapitalističke robne proizvodnje). Posebno se osvrće na početak doseljavanja iz južnoslavenskih krajeva i pokušava procijeniti obujam useljeničkih tokova, odnosno njegove kontingente u pojedinim razdobljima. Na kraju, utvrđeni su podaci u sklopu Programa istraživanja međunarodnih migracija u Latinskoj Americi (IMILA) koji se odnose na brazilske useljenike iz Jugoslavije (stanje 1980).

I.

Veličina Brazila, imigracijska osebujnost, te u nas malo poznata prošlost ovoga jedinog bivšeg carstva u Južnoj Americi zavređuju kratki osvrt na historiju ove zemlje.

Brazilsku je obalu 1500. otkrio Španjolac Vicente Pinzó (20 : 485), ali ju je iste godine za Portugal zaposjeo Pedro Álvares Cabral¹ i nazvao Ilha da Vera Cruz – Otok Pravoga Križa.² Od tada je preko tristo godina Brazil portugalska kolonija.

Osnivanje prvih kolonističkih naseobina i organiziranje vlasti započinje tek 1530. dolaskom prvih četiri stotine kolonista, na čelu s Martimom Affonsom-de-Sousom (16 : 285). Oni su u novu zemlju donijeli i sjeme šećerne trske (koja će poslije postati osnovnom poljoprivrednom kulturom kolonije i odakle će se širiti po engleskim, francuskim i danskim posjedima), pa se koncem XVI. stoljeća pojavljuju prve plantaže ove industrijske biljke. Potrebe tih plantaža za stalnom radnom snagom, te »prazni prostori« u kojima je živjelo tek malo domorodaca i čije su klimatske sličnosti s Evropom bile male, potakle su i uspostavile temelje porobljavanja starosjedi-laca – Indijanaca. Njihova nenaviknutost na nove poljoprivredne poslove i neotpor-nost na bolesti koje su sa sobom donijeli kolonizatori uzrokuje veliku smrtnost i, posljedično, nedostatak radne snage koja se nastoji nadomjestiti (približno već od 1538; 16 : 285) uvozom afričkih robova, za koje su Portugalci dobro znali da imaju poljodjelsku tradiciju i iskustva sa stočarstvom, a neki od njih i s pojedinim obrtima.³

¹ M. G. Kotovskaja njemu pripisuje otkriće Brazila: »22. travnja 1500. portugalska pomorska ekspedicija, na čelu s P. A. Cabralom u traganju novih putova za Indiju otkrila je nepoznatu zemlju...« (16 : 285); kurziv i prijevod J. A.)

² Današnje ime država je dobila po karakterističnom drvu *brasil* (isto što i pernambuk), koje daje crvenu boju, u nas poznatu kao *varzilo*. (Ime pak drvetu po svoj prilici dolazi od španjolske i portugalske riječi *brasa*, koja znači *žerava*, jer mu je boja jarkocrvena poput žerave. Autor je za ovu obavijest zahvalan уваženom prevodiocu poliglota Josipu Tabaku.)

³ Portugalci su još prije otkrića Amerike prodrli na zapadnu obalu Afrike i, koristeći se papinskom bulom iz 1455. o pravu pokoravanja poganskih naroda, otpočeli porobljavanje crnaca.

Afrikanci su, osim toga, lako podnosili žarku tropsku i subtropsku klimu područja u kojima su nicali prve plantaže šećerne trske. Započeta trgovina crnim robljem ubrzo postaje masovna. (Suditi o stvarnom broju uvezenih robova u Brazilu vrlo je teško, jer su 1891. većinu dokumenata o robovima i trgovini robljem uništili temeljem republikanskih zakona, koji su tim aktom željeli definitivno zbrisati tragove ropstva u zemlji.⁴)

Očekivano bogatstvo te goleme zemlje privlačilo je pažnju mnogih svjetskih pustolova, gusarskih bandi, ali i nekih zapadnoevropskih država. Tako su Francuzi bacili oko na ovu portugalsku koloniju i pokušali podići naseobine u zaljevu Rio de Janeiro (1555), ali su ih Portugalci potukli i 1567. utemeljili glavni grad. Francuzi su slične pokušaje ponovili 1710. i 1711, ali bez uspjeha (20 : 485). Za vrijeme personalne unije Portugala i Španjolske (1580-1640) španjolski su neprijatelji, osobito Nizozemci, napadali i portugalske kolonije i 1630. zauzeli Pernambuco. Protiv invazora godine 1645. dignut je ustanak, te su Portugalci tek 1654. uspjeli ponovno zavladati cijelim Brazilom.

Kada je 1808. pred Napoleonovim osvajanjem i prodorom na Pirinejski poluotok tadašnja portugalska kraljevska dinastija Braganza morala bježati, njezin kralj Joao VI. sklonio se u Brazil. Sedam godina poslije (1815) u realnoj uniji s Portugalom kraljevo utočište Brazil postaje kraljevinom. Pod utjecajem ustanka u španjolskim kolonijama raspamsava se i u Brazilu borba za nezavisnost (1817. došlo je do republikanskog ustanka u Pernambuco).⁵ Kada se poslije poraza francuskih intervencionističkih trupa iza Pirineja kralj mogao vratiti u domovinu, a Portugal nije pristao Brazilu dati ustavne slobode, 1821. Joao VI. napušta zemlju, naredivši sinu princu dom Pedru da ostane u Brazilu (i na taj način kraljevskoj kući Braganza prištedi gubitak ove kolonije). Novi ustanak prisilio je potkralja princa dom Pedra da sazove 1822. narodnu skupštinu, koja je tada proglasila nezavisnost Brazila kao ustavnog carstva. Tako dom Pedro postaje prvi car Brazila (1822-1831). Nakon neuspjeha u ratu protiv Argentine (zbog Urugvaja) 1826-1828. i zbog neprestanih unutrašnjih nemira Pedro I. morao je abdicirati u korist svoga maloljetnog sina dom Pedra II (1831-1889). Carev nasljednik bio je još premlad, pa su zemljom vladali regenti do proglašenja njegova punoljetstva.

Poslije proglašenja nezavisnosti zemlje, u razdoblju imperija (1822-1889) ekonomsko se ustrojstvo Brazila nije bitno izmijenilo. U carstvu usporedo srećemo elemente robovlasništva, feudalizma i začetke kapitalističkog sistema. Valja naglasiti da se metropola uporno suprotstavlja podizanju manufaktura kako kolonija ne bi mogla konkurirati sitnoj industriji u matičnoj zemlji. Osim toga, portugalska trgovina izvlačila je profite od razmjene brazilskih poljoprivrednih proizvoda za englesku manufakturnu robu, pa bi razvoj kolonijalnih manufaktura mogao ozbiljno ugroziti takvu trgovačku razmjenu, ukinuti portugalsko posredništvo i potaknuti želju za samostalnošću.

⁴ Jezuitski misionar Anchieta kazuje kako je već 1585. na oko 25 tisuća brazilskih Portugalaca, dakle bijelaca, dolazilo 14 tisuća crnih robova (i oko 18,5 tisuća Indijanaca i mestica). Broj crnih robova popeo se 1660. već na 110 tisuća, da bi ih krajem XVIII. stoljeća bilo blizu milijun i šesto tisuća. Naravno, narastao je i broj bijelih doseljenika, kao i mulata svih provenijencija (J. C. Anchieta. *Informacoes, fragmentos historicos e sermoes, Rio de Janeiro, 1933; cit. prema 16 : 285*).

⁵ Republikanske ideje i prvi pokreti za nezavisnost javljaju se već krajem XVIII. stoljeća kao posljedica proglašenja nezavisnosti SAD i zamaha ideja Francuske revolucije.

Golemu i slabo integriranu zemlju potresaju česti regionalni ustanci i pobune, ali i ratovi sa susjedima. Već učestale bjegove crnih robova⁶ počinje pratiti sve veće nezadovoljstvo mulata, ali i bijelaca. Godine 1834. dolazi do ustanka crnih robova u Bahiji, 1835-1844. do republikanskih ustanaka na jugu zemlje, 1848-1849. u sjevernim provincijama, 1851. do rata s Argentinom i 1864-1870. s Paragvajem. Velik je bio i narodni ustanak pretežno bijelih doseljenika u gradu i predgrađima Bahije (od studenog 1837. do ožujka 1838) – nazvan po vođi mulatu Šabinu Vieiri – »Sabinada«.

Rat s Paragvajem postavio je pred vlasti neodložni zadatak: riješiti pitanje ropstva. Armiji je, naime, trebalo što više vojnika, a robovi se nisu mogli mobilizirati jer nisu smjeli bit naoružani. Državno je pravosuđe zbog toga osnovalo specijalni fond za otkup robova od njihovih vlasnika.⁷ Bjegovi i neprestane pobune robova, ali i abolicionistički pokreti među bijelcima i učestali evropski apeli doveli su do ukinuća ropstva, (1888). Poslije ukinuća ropstva, predstavnicima buržoazije, inteligencije, oficira, studenata, koji su i dotada vodili oštru kampanju za uspostavljanje republike, pridružuju se i ogorčeni razvlašćeni robovlasnici, te je 15. XI. 1888. svrgnut car i proglašena republika na čelu s predsjednikom maršalom Manuelom Deodorom da Fonseca.

Iz ovoga kratkog historijata vidi se da su u prošlosti Brazila bile česte pobune, ustanci, ratovi i revolucije. Jedna je pobuna završavala, druga počimala. Ovdje ih je nepotrebno sve nabrajati. U toku 1922-1924. došlo je do velikih pobuna vojske u Rio de Janeiru, São Paulu i drugim mjestima. Značajan je i ustanak pod vodstvom Luisa Carlosa Prestesa, jednim od lidera KP Brazila (osnovane 1922) koji je 1924-1927. s ustanicima prokstrario od juga do sjevera zemlje boreći se s vladinim trupama (20 : 487).⁸

U jednoj od revolucija iz tog vremena, kako izvještava Josip Subašić, novinar i knjižar iz Zagreba, po povratku iz Buenos Airesa, i naši su ljudi služili kao dobrovoljci u posebnom jugoslavenskom bataljonu koji je brojio 700 ljudi! Da bi riješili pitanje besposlenosti stavili su se na stranu ustanika, računajući s probojima i priznanjima u postrevolucionarno vrijeme. Sreća ih nije poslužila: pobijedile su vladine snage, te se organizatori i istaknutiji učesnici, među kojima i komandant jugoslavenskog bataljona, razidoše kojekuda (14c).

Ni najnovija politička povijest Brazila nije manje burna i kontroverzna. Profastičku vojnu diktaturu između dva svjetska rata zamijenile su poslijeratne demokratske vlade (1945-1964), a ove su onda maknute silom vojnih diktatura (1964-1985), da bi tek poslije više od dva desetljeća ponovno bila izabrana civilna vlada.

II.

Tristogodišnja kolonijalna uprava i robovlasnički društveni odnosi paradigma su brazilске prvobitne imigracije. Portugalska konkvistadorska manjina, u ime dogmatički proglašene rasne, vjerske i civilizacijske nadmoći, nameće svoju dominaciju mate-

⁶ Čuvena je »Palmova republika« – Palmares – nastala od dvadesetak tisuća odbjeglih robova, koja se uspjela održati blizu sedamdeset godina (1630-1697) u šumama palmi današnje savezne države Alagoas.

⁷ U proljeće 1867. na taj je način oslobođeno milijun i sedamsto tisuća za vojsku sposobnih robova. Oslobođani su, naime, samo takvi muškarci, a njihove obitelji ostajale su i dalje robovima (16 : 295).

⁸ Valja imati na umu da se Brazil od sjevera prema jugu pruža u duljinu od 4.300 kilometara (a od istoka prema zapadu još i više).

rijalno inferiornijoj autohtonoj indijanskoj većini. Ta dominacija povlači za sobom usposavljanje takvih društvenih odnosa u kojima je kolonizirano društvo osuđeno da bude instrument u rukama kolonizatora, koji da bi održali i iskoristili dominaciju moraju pribjegavati najbrutalnijoj sili (s nizom kvaziopravdanja).

Indigeno brazilsko stanovništvo kolonizatoru je nedostavno, a nije ni osobito podobno za rad. Doprema se zato afričko roblje, i taj prvi imigracijski ešalon (ne računajući same konkvistadore) postaje snažna poluga kolonizatorske nezasitosti i gramzljivosti.

Kolonizatorski pohod na Brazil i lov trgovaca na afričke crnokošce uvertira je u kasniji intenzivni, migracijski obojen, proces stvaranja brazilске nacije. Već polovicom XVI. stoljeća brazilska rasna trijada (Indijanci, bijelci, crnci) približno je brojčano ujednačena. Širenje plantažne proizvodnje i rudarstvo zahtjevaju sve više radnika. Pomor indijanskog stanovništva nadomješta se priljevom crnih robova, a raste i broj bijelih gospodara.⁹

Do pojačanog priljeva stanovništva, ali i do intenziviranja unutrašnjih sukoba i nemira, dovelo je otkriće bogatih nalazišta zlata (1623) u području današnje savezne države Minas Gerais (gdje su stotinjak godina kasnije pronađeni i dijamanti).

Plantažno ropstvo (i plantažna proizvodnja) dominantan je odnos u okviru kojeg se vrši imigracija. Postupanje s urođenicima, uvezenim crnim robovima, kao i sa poslije prispjelim bijelim najamnim radnicima bilo je najsurovije na plantažama. Ako je trgovina robljem metoda, onda je plantažni sistem jedan od osnovnih oblika prvobitne akumulacije (temeljni obrazac eksploatacije). Tokom XIX. stoljeća Brazil je naselio neka pusta područja (ekspanzija u pravcu tzv. »praznih prostora« u funkciji prvobitne akumulacije kapitala). Plantaže kave prekrile su cijelu provinciju Rio de Janeiro, proširile se na dolinu Paraíba, na São Paulo i oko provincije Minas Gerais, na prostranstvima zvanim Zona da Mata. Ovdje treba odmah dodati da brazilsku privredu karakterizira visoka koncentracija zemljišnog vlasništva. Još do polovine ovog stoljeća 23 posto vlasnika raspolagalo je sa 78 posto obradive zemlje, dok je 72 posto sitnih zemljovlasnika imalo svega 12 posto (3 : 31).¹⁰ Uz visoku koncentraciju posjeda i dohotka nužno se asocira sistem paternalističkih odnosa koji latifundistu – fazenderu (koga zavisnici zovu »otac«, »moj gospodin«¹¹) daje mogućnost i ekonomske i izvanekonomske eksploatacije.

U prvih 25-30 godina postojanja republike ostaci robovlasništva jasno su se osjećali u svim porama društvenoga i gospodarskog života zemlje, a počeli su iščezavati tek daljnjim razvitkom privrede i kapitalističkih društvenih odnosa. Usporedo s tim procesima raste i broj useljenika iz Evrope. (Masovna imigracija započela je, inače, već sredinom XIX. stoljeća.) Useljenici su u prvom redu Talijani, Nijemci, Španjolci, Portugalci, Poljaci, ali i Sirijci, Japanci i drugi (19 : 143). Velika trgovačka luka Santos prepuna je useljenika,¹² a puste zone južnih provincija odjednom su oživjele.

⁹ Böhning piše da je od otkrića Amerike do 1800. na svakog Evropljanina koji se selio preko mora došlo 5 crnih afričkih robova, kojih je u obje Amerike u tom razdoblju dopremljeno 11 do 15 milijuna; manjim dijelom u Sjevernu (5 : 15). Iz drugog izvora saznajemo da je 1835. u Brazilu bilo oko 845 tisuća bijelaca (16 : 286), a da se istovremeno u zemlju uvozilo oko 30 tisuća robova na godinu (16 : 294).

¹⁰ Comité Interamericano de desarrollo agrícola (CIDA), definirajući latifundiju kao veću poljoprivrednu jedinicu u kojoj radi više od jedne porodice i koja gotovo u svim slučajevima obuhvaća više od 400 hektara, navodi da je na njih u Brazilu 1960. otpadalo 53 posto obrađenog zemljišta.

¹¹ Zanimljivo je da podanici »Palmove republike« svoga vrhovnog vođu nazivaju *Ganga Zambi* (»veliki gospodin«).

¹² Santos su još početkom ovog stoljeća nazivali »grobljem Evropljana«, jer su mnogi u njemu kosti ostavili.

Federalna vlada kao i vlade saveznih država (poglavito paulistanska) pokrenule su snažnu propagandu za useljavanje. U tom se smislu liberalizira i imigracijsko zakonodavstvo: useljenicima se nudi besplatan parobrodski prijevoz od luke ukrcaja do konačnog odredišta, a ne izostaju ni obećanja za razne druge pogodnosti. Valja ipak kazati da je kolonizacijski plan davao prednost useljavanju cijelih obitelji i da su za samce bila određena lošija i udaljenija zemljišta (plantacije kave, kaučuka, šećerne trske, pamuka).

Besplatno doseljavanje na trošak države – »gratuita« – bilo je najtipičnije za federalnu državu São Paulo. Teklo je ovako: Useljavanje i smještavanje useljenika vodile su zajedno dvije vladine službe – Inspectoria General de Imigração i Directoria de Terras e colnização u São Paulu. Posao oko vrbovanja i samoga prijevoza radnika iz Evrope bio je povjeren trima kompanijama (za naše krajeve bila je ovlaštena Companhia de Immoveis e Construcção). Sve tri kompanije financirao je i usmjeravao u Evropi posebni izaslanik države São Paulo – commissario – koji u svakoj državi uz pomoć brazilskih konzulata i svojih činovnika vrbuje iseljenike i izdaje dozvole za besplatan prijevoz i useljavanje. Useljavanje »gratuita« dopušta se samo cijelim obiteljima, a ne samcima. Došavši u São Paulo, doseljenici se smještaju besplatno u Useljenički dom, iz kojeg se onda upućuju na pojedine fazende (iseljenik se već prije morao obvezati da će barem dvije godine raditi u poljoprivredi, jer će u protivnom o vlastitom trošku biti repatriran). Na fazendi useljenik dobiva plaću,¹³ te komad zemljišta na kojem može sa svojom obitelji nešto uzgajati i držati stoku za vlastitu potrebu. Prije isteka ovoga prisilnog zaposlenja na tuđoj fazendi, useljenik ne može dobiti vlastitu zemlju, pa čak je ne može ni kupiti za gotov novac. Ukoliko je uspio nešto prištedjeti i provevši kod gospodara najmanje dvije godine može zatražiti da mu Directoria de Terras e Colanização dade zemlju na kredit od deset godina (počinje se otplaćivati nakon godinu dana). Zakon ga obvezuje da zemljište dobiveno na kredit mora sam obrađivati, inače ga gubi, obvezuje ga zatim koliko na njemu mora ostaviti šume, obvezuje ga da u roku od petnaest dana mora sagraditi privremenu kućicu u koju će smjestiti obitelj itd. Manja obitelj dobiva na otplatu 20 hektara zemljišta, a obitelj od četiri i više članova 40 hektara. Naseljenik ne smije ovako dobivenu zemlju otuđiti bez privole svoje obitelji (odnosno nikako prije nego što provede na njoj barem četiri godine, a ne može je ni u gotovu platiti u roku manjem od pet otplata, odnosno u šest godina, sve ako i ima novac za nju). Zemlja je određena da ostane u vlasništvu obitelji zauvijek (homestead), što znači da je sve upravljeno na to da se useljenik što prije asimilira i ostane stalno u zemlji.

I ovako strogi i teški useljenički uvjeti, koje smo skicirali na temelju informacije dra Hinka Fuksa iz Rio de Janeira (10 : 14-17), nisu mogli pokolebati mnoge i mnoge emigrante koje je neimaština tjerala iz domovine. Istina, zbog nepovoljne klime i teških uvjeta života i rada česti su bili slučajevi naknadne reemigracije evropskih doseljenika iz Brazila u Argentinu (6 : 373).

Velika imigracija Evropljana značajno je izmijenila rasni sastav stanovništva Brazila, poglavito u posljednjoj trećini XIX. stoljeća. Broj bijelaca od 1872. do 1890. povećao se za blizu 2,5 milijuna, odnosno gotovo za 40 posto¹⁴ (16 : 294).

¹³ »Međutim to ne bi bilo najgora, kad bi se pošteno plaćala dnevnicu. Posjednik plantacije prodaje kolonima na dug sve potrebito, nužno za život, pa bilježi trostrukom kredom. Kada dođe do obračuna, ispostavlja se skoro uvijek da je radnik zabilježen u knjizi gospodara sa dobrom svotom duga. Svaka reklamacija je beskorisna«, pišu Mirko i Stevo Seljan (22 : 170).

¹⁴ Od polovine prošloga do sedamdesetih godina ovog stoljeća u Brazil se uselilo oko četiri i pol milijuna Evropljana (20 : 486).

III.

U mnoštvu doseljenih Evropljana u Brazil zacijelo je bilo i ljudi iz krajeva današnje Jugoslavije. Logično bi bilo pretpostaviti da su prvi naši doseljenici bili pomorci, jer su dalmatinski brodovi počeli redovito ploviti u Južnu Ameriku već početkom XVIII. stoljeća. Nažalost, povijesnih izvora za istraživanje početka toga doseljavanja nemamo, pa nam ostaje da o tome samo nagađamo.

Prvi naš iseljenik koji se spominje u Brazilu jest Petar Ivanko, Dalmatinac, koji se tamo doselio 1874, dakle petnaest godina prije propasti carstva (26 : 3). Po njegovu svjedočenju, naišao je po dolasku na mnogo »Kranjaca« koji su već tada imali odraslu djecu rođenu u Brazilu. U prvi čas teško se bilo pouzdati u ovu informaciju, ali su naknadna provjeravanja potvrdila njezinu istinitost. Naime, prva brazilska carica do na Maria Leopoldina, austrijska princeza, udana za dom Pedra I, željela je u novu zemlju dovesti veći broj svojih bivših podanika i zemljaka. Brazilske vlasti izišle su u susret njezinoj želji, te 1823. odobrile da se useljeničkim obiteljima iz Austrije pruže sve olakšice i besplatno dijeli zemlja. Toj caričinoj želji jednako su u susret izišle i austrijske vlasti, dajući svima zainteresiranim olakšice, te su već oko 1825. iz Austrije počele u Brazil stizati skupine i skupine doseljenika. Doseljenicima je najprije davano zemljište u okolici Rio de Janeira, a poslije zbog povoljnijih klimatskih uvjeta (na koju okolnost ih je poučilo loše iskustvo) u predjelima São Paulo, Parana i Santa Catarina, kao i u Rio Grande do Sul. S obiteljima tirolskih i štajerskih Austrijanaca, došlo je tada dosta i slovenskih obitelji (26 : 3).

Doseljavajući se tako u Brazil u društvu s Austrijancima, a moguće i kao tobožnji Austrijanci, produžili su s njima živjeti u kontaktu, a često i u najtješnijoj zajednici. Razumljivo da u njih u to vrijeme, kad je Slovenija bila samo jedan geografski pojam, nije moglo biti razvijene nacionalne svijesti, a pogotovu je nije moglo biti u njihovih potomaka rođenih u novoj zemlji, te je sasvim razumljivo što nisu imali potrebe zbližavati se s novodoseljenim Dalmatincima (i Istranima, Crnogorcima i ljudima s Krasa). Tako su se gubili okruženi austrijskim i njemačkim elementom i silom prilika poprimili osjećaj germanske pripadnosti. Pojmljivo je zato što iza sebe nisu ostavili nikakav trag koji bi ih kao Slovence istakao, te da nije bilo onih davnašnjih slučajnih susreta s Dalmatincima za njihovo postojanje vjerojatno nikad ne bismo ni doznali (ukoliko ih sačuvani govor i prezimena ne bi eventualnom namjerniku otkrili). Ne treba dakle ni isticati da su ovi pioniri južnoslavenskog useljavanja u Brazil bili samo »Austrijaki«.¹⁵

»Austrijaki« u ovu južnoameričku zemlju počinju masovnije dolaziti 1875 (došlo 290), 1876 (4.028), 1877 (1.728), 1878 (1.185), što koincidira s intenzivnim doseljavanjem Hrvata u Južnu Ameriku (4 : 76; 7 : 101). Ima li se u vidu položaj Hrvata u Austro-Ugarskoj bit će jasno tko su, barem dijelom, ovi brazilski useljenici. Naime, logično je pretpostaviti da je među iseljenicima bilo značajno više pripadnika potlačenih naroda nego nosilaca državnog suvereniteta. Pripadnika jugoslavenskih naroda zacijelo je bilo i među značajnim ulaznim tokovima Nijemaca i Talijana, te u statističkoj grupi nacionalno »nespecificiranih«. Za to nipošto nije odgovorna samo površnost brazilskih useljeničkih statističara nego i nacionalna neopredijeljenost useljenika (preferencija plemenske i regionalne orijentacije i državna pripadnost). Naravno, bilo je i namjerno krivog nacionalnog izjašnjavanja, a jedan očevidac priča da je i sama boja pasoša (»ako je crvena – Rumunji«) u tome bila presudna (26 : 3).

¹⁵ O »Austrijakima« u zemljama Južne Amerike vidi u knjizi Ljubomira Antića (1 : 52,53).

Uz ovakvu arbitrarnost kojom se registrirala nacionalnost useljenika u zemlji primitka išao je i posvemašnji nered u praćenju izlaznih tokova u zemlji porijekla. Poznato je da se u nas do banske naredbe iz 1889. nisu prikupljali podaci o iseljavanju. Pa i od tada službena statistika registrira samo prijavljene slučajeve na osnovi izdatih brodskih isprava ili drugih podataka koncesioniranih parobrodarskih društava. Stihijnost i neorganiziranost iseljavanja, kao i česte potrebe da se ilegalno emigrira, pogodavale su različitim špekulacijama i falsifikaciji podataka. Ilustrativan je za ovo članak kojeg puntaarenaška *Domovina* prenosi iz splitske *Pučke slobode* u kojemu se govori o masovnoj korupciji austrijskih službenika, koji, iako plaćeni da se brinu o iseljavanju i da paze na regularnost odlazaka, za primljeno mito mladićima daju i krive pasoše. U tome im naravno pomažu i bezdušni agenti parobrodarskih društava, kojima je glavni cilj provizija od prodane vozne karte. »Na taj način odbjelo je iz carvine u samo godinu dana preko 180 hiljada mladića podložnih vojničkoj službi, a zato su vladini službenici dobili na stotine hiljada, dapače na milijune kruna mita« (9a). *Pučka sloboda* nastavlja: »Naši se ljudi šalju u ledene pustoši polarne Kanade i u otrovne i ubitačne šume Brazila (kurziv J.A.), i oni ludo lete tamo kao noćne leptirice k vatri koja će ih spržiti« (9a). Tolerantnost države spram iseljavanja valja promatrati i kroz korist koju je imala od iseljeničkih doznaka. Novac što ga je dobivala od prekomorskih iseljenika iznosio je 1903. samo 67 milijuna kruna, a deset godina kasnije već preko 500 milijuna. Tim je novcem Austrija mogla namiriti veći dio svoga deficita od 850 milijuna kruna.¹⁶

Iako više nema sumnje da je već od oko 1830. počeo teći manje-više redoviti prijev naših doseljenika u Brazil (u početku, u prvom redu, pod utjecajem prepiske koju su s rodbinom i prijateljima u starom kraju vodili bolje situirani¹⁷), vrlo je teško reći koliko je naših sunarodnjaka bilo u pojedinim razdobljima. U iseljeničkom tisku i literaturi postoje nekakve brojke o prvim kontingentima naših doseljenika (većinom Hrvata), ali ih očita tendencioznost i arbitrarnost ozbiljno dovode u sumnju. Bez obzira što smatramo da su pretjerivanja obostrana, odnosno da se broj i uvećava i umanjuje, najest ćemo neke od tih procjena.

Poznati i uvaženi hrvatski istraživači Afrike i Južne Amerike braća Mirko i Stevo Seljan ostavili su među mnogim svojim putopisnim crticama i većim spisima (npr. Slapovi Guayra – Sete Quedas) zapise i o Brazilu u koji su dospjeli 1903.¹⁸ Iz svjedočenja ovih pouzdanih očevidaca saznajemo na kakve su za rad i život teško podnošljive prilike nailazili doseljenici.

Tako oni pod naslovom »Zašto naseljenici bježe iz Brazilije« pišu, da tu »tko iole može izrabljuje sve i svašta u svoju korist«, da »novci određeni u korist emigracije ostaju u džepovima vladinih činovnika« koji doseljenicima umjesto hrane dijele »pljesnivi grah i crvljivo suho meso«, da se »u nijednoj latinskoj amerikanskoj republici ne mrze stranci kô u Braziliji. Riječ B a i r i s m o znači mržnja na sve ono što je tuđe, a bairista je onaj koji mrzi strance, dakle dobar Brazilijanac«, da su zbog toga »mnogi pobjegli za kratko vrijeme u Argentinu, a koji ne mogu preko granice ljuto se kaju

¹⁶ Iznose iseljeničkih doznaka i državnog deficita navodimo prema citiranom članku splitske *Pučke slobode*, odnosno puntaarenaške *Domovine*.

¹⁷ Poslodavci (poglavito »gospodari«, fazenderi) bili su samovlasni cenzori privatne pošte, te pisma s negativističkim informacijama naprosto nisu ni stizali svom adresatu. Otuda fama o blagostanju.

¹⁸ Istražujući mogućnost plovnog puta Amazone do obala Tihoga i Atlantskog oceana Mirko je pod nepoznatim okolnostima poginuo 1913. u Peruu. Stevo je i poslije bratove smrti ostao živjeti u Brazilu (umro 1936. u Ouro Pretu, država Minas Geraes).

što su ostavili materinsku grudu«, i da »mnogi jadnici poginu od nevolje«. Seljani zato ozbiljno upozoravaju: »Za sada, narode, ne seli u Braziliju!« Rodoljubna braća i pak su, izgleda, bila u krivu kada su tvrdila: »Na sreću, među tim iseljenicima malo je Hrvata i Srba, a neka i ubuduće ne vjeruju zamamljivim obećanjima« (svi citati iz 22 : 169-171).

Dakako da su Seljani znali za jugoslavenske doseljenike u Brazilu. Već prilikom dolaska u São Paulo bili su redoviti i dragi gosti češko-jugoslavenskog društva »Spolek Slavia« i posebno ugošćeni u domu jednog od njegovih osnivača – Pavla Luketina.¹⁹ Tada je upriličeno nekoliko zborova na kojima su sakupljenim sunarodnjacima braća Seljan, po pričanju prisutnih, »održala vatrena predavanja u duhu jugoslavenske nacionalne ideologije« (26 : 3). Na kraju, zanimajući se napose za slavenske iseljeničke prilike i tražeći na svojim putovanjima Hrvate, koji su ih, naravno, uvijek s velikim veseljem i s radoznalošću dočekivali, u jednoj prilici u nekoj dalekoj prašumi otkrili su sami koloniju hrvatskih Bunjevaca, koji su tamo zapali u grdne nevolje obmanom beskrupuloznih agenata i bezdušnošću poslodavaca. Prema tome, izjavu o »malo Hrvata i Srba« treba relativizirati, te shvatiti da su ih Seljani, moguće, očekivati još i više, ili su pak pričom o malom broju željeli utjecati na potencijalne migrante u domovini da ne odlaze u nepovoljne uvjete gdje im jugoslavenski živalj ne može biti od veće pomoći.

Tragom Seljanovih minoriziranja broja brazilskih useljenika iz naših krajeva išao je, kako se čini, i Joseph Velikonja. Našu imigraciju u tu zemlju on procjenjuje ovako: 1880-1914. ništa, 1915-1924. dvije tisuće, 1925-1940. deset tisuća, 1945-1955. pet tisuća, 1956-1960. ništa, 1961-1974. dvije tisuće (27 : 13). Po njemu, dakle, doseljenih Jugoslavena nije bilo do prvoga svjetskog rata (dabome, ni u ratu). Formalno gledano, on je u pravu, jer do Versajskog ugovora Jugoslavija nije bila država, pa onda nije bilo ni jugoslavenskih državljana (ni u Evropi, ni u Brazilu). U procjenu je, međutim, trebalo unijeti barem pripadnike konstitutivnih naroda Jugoslavije (Hrvata je bilo najviše, ali bilo je i drugih), ako već ne sve useljenike iz krajeva koji su pripali Jugoslaviji. Osim toga, prema službenim podacima Brazilskog ministarstva poljoprivrede, industrije i trgovine, koje je od godine 1920. vodilo statistiku i za useljene Jugoslavena, u razdoblju 1920-1924. jugoslavenskih je doseljenika bilo 8. 794. A Velikonja za duže razdoblje (1915-1924) taj broj procjenjuje na dvije tisuće!

Prema procjenama Nebojše Travice iz 1932. u Južnoj Americi bilo je oko 180 tisuća jugoslavenskih iseljenika, od kojih 120 tisuća u Argentini, 40 tisuća u Brazilu, 12 tisuća u Čileu, te ostatak od 8 tisuća u drugim zemljama (25 : 36). Travičina procjena također pokazuje neutemeljenost Velikonjinih računica.

Slično kao Velikonja, i Šegvić, čini nam se, potcjenjuje broj jugoslavenskih doseljenika u Brazilu. Po njemu, u cijelom međuraću u Brazilu bijaše manje od 24 tisuće useljenih (23 : 9). Prema već spomenutim službenim brazilskim statistikama, što su se redovito dostavljale Iseljeničkom komesarijatu u Zagrebu, samo u petogodišnjem razdoblju 1923-1927. u Brazil se odselilo 22.050 osoba (7 : 20).

Da se u oba slučaja radi o vrlo lošim procjenama iseljeničkih kontingenata može se zaključiti i iz podatka da se samo u toku travnja i svibnja 1925, i to samo iz Dalmacije, u Brazil iselilo 1.030 ljudi (14a). Valja, istina, reći da je iseljavanje u ovu zemlju i

¹⁹ Godine 1895. Česi i Jugoslaveni izazvali su rascjep u tadanjem Austro-ugarskom društvu, te iz njega kolektivno istupili. Iste godine osnovaše svoje društvo »Spolek Slavia«, u koje odmah stupiše mnogi Hrvati, među kojima i P. Luketin.

bilo najmasovnije 1924. i 1925. Dušan Tvrdoreka, s druge strane, procjenjuje da je poslije Mirovnog ugovora nakon prvoga svjetskog rata iz krajeva koji su potpali pod Italiju i Rumunjsku ili ostali u granicama Mađarske i Austrije iselilo u Brazil oko 40 tisuća stanovnika jugoslavenskog porijekla²⁰ (26 : 3). Očito je da se tendenciozno pretjeruje ili vrlo loše procjenjuje.

U procjenjivanju broja jugoslavenskih iseljenika u Brazilu pred prvi svjetski rat valjalo bi uzeti u obzir barem još dvije informacije. Austro-ugarski generalni konzul u São Paulu, u času sloma Monarhije i likvidacije konzularnog nadležstva, izračunao je da od ukupnog broja austrougarskih iseljenika u Brazilu njih 22 tisuće potječu s teritorija novouspostavljene Kraljevine SHS. Naravno, to još ne znači da su svi oni slavenskog porijekla, kao što ne znači da i među ostalima iz krajeva koji su pripali susjednim zemljama nema jugoslavenskog življa. Zacijelo možemo biti sigurni da ovaj konzul nije imao jaka razloga da broj jugoslavenskih doseljenika uvećava. Osim toga, Jure Sekulić – kancelar spomenutog austro-ugarskog konzulata, ali i tajni član odbora Ogranka Jugoslavenske narodne obrane za Brazil u vrijeme prvoga svjetskog rata, podnosi Ogranku izvještaj u kojem pouzdano tvrdi da je 1914. u Brazilu bilo 22 tisuće jugoslavenskih pripadnika iz Monarhije, sa kojima Ogranak²¹ u svojoj akciji može računati. I konzul i Sekulić očito se oslanjaju na iste službene podatke kojima su u svom poslu operirali.

Problematicnost procjene jugoslavenskog iseljeničtva u Brazilu prije prvoga svjetskog rata proteže se i na poslijeratno razdoblje. Politički i drugi interesi iskrivljuju percepciju ili navode pojedince da podešavaju željeni broj. Veličini pogreške pridonosi i slaba obavještenost, što znači da i nepristrani ne moraju uvijek biti u pravu.

Redakcija *Jugoslavena u Brazilu* u broju od 20. listopada 1928. iznosi podatak da u okolici São Paula ima više od 60 tisuća Jugoslavena, a u samom gradu preko 10 tisuća (15a : 2). Ako okolice shvatimo čak i kao cijelu federalnu državu São Paulo mišljenja smo da je ova procjena pretjerana, jer je naših iseljenika bilo i u drugim krajevima Brazila (Rio Grande do Sul, Santa Catarina, Parana i dr.).

Delegat Jugoslavena u Brazilu za Slavenski kongres, održan 1946. u Beogradu, Franko Mirošević po dolasku u domovinu izjavio je novinarima da tamo živi oko 80 tisuća naših ljudi (11). Osim što nam se i ovaj broj čini pretjeranim, vjerujemo da je Mirošević zacijelo mislio ne samo na doseljenike nego i na njihove potomke rođene u Brazilu.

Korekciju broja naših iseljenika u Brazilu u pojedinim razdobljima mogli bismo vršiti i na temelju solidnih i pouzdanih procjena naše ukupne južnoameričke emigracije u to vrijeme. Nažalost, slaganje među procjeniteljima i informatorima ni u tome nije puno bolje. Štoviše, čini se da većina procjenitelja uopće ne računa s brazilskom kolonijom, ili ju posve potcjenjuje. U knjizi *Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918.* Ljubomir Antić navodi primjere ondašnjih, blago

²⁰ Paralelno s ovim teklo je iseljavanje neslavenskog življa iz Jugoslavije. No na to se gledalo s ravnodušnošću, jer se inače ne bi pisalo: »Srećom ti 'Jugoslaveni' nisu ona srčika koja je stvorila Jugoslaviju, nego većina oni ostaci koje je Austrija ostavila kao neželjeno nasljedstvo. Najveći dio njih su Mađari ili Nijemci iz Banata i Bačke, koji su Jugoslaveni jedino po pasosu kojeg su dobili od naših vlasti« (*Iseljenik*, 15. III. 1927).

²¹ Rukovodstvo Jugoslavenske narodne obrane u proljeće 1916. tražilo je od ogranka brojno stanje naših iseljenika u pojedinoj zemlji (Arhiv JNO, 57/3774). Ogranak JNO »Rijeka – Ypiranga« osnovan je 1915, mada je registriran sa znatnim zakašnjenjem.

kazano, neusuglašenih procjena Jurja Jordana, Krunoslava Jande, Miće Mičića, Jugoslavenske narodne obrane (1 : 13,31).

Nepouzdanost procjena, a još više uvriježeno uvjerenje o malom broju naših iseljenika u Brazilu, vjerojatno su i odbijale istraživače iseljeničtva da sustavnije obrađuju brazilske kolonije s našim ljudima.

Iako se većina jugoslavenskih iseljenika naselila u gradu São Paulo i njegovoj okolini, oni svejedno nisu bili osobito organizirani. Nerazvijena nacionalna svijest tih pretežno neukih ljudi, ali i interesi Austro-ugarske monarhije održavali su to stanje. No bez obzira na to, valja ipak spomenuti neke aktivnosti i oblike nacionalnog okupljanja. Pripadnici potlačenih naroda u Monarhiji i u iseljeničtvu davali su oduška svojim osjećajima.

Već smo kazali da su Česi i Hrvati, izazvavši rascjep u austro-ugarskom iseljeničkom društvu u São Paulu, iz njega gotovo kolektivno istupili, te osnovali svoje vlastito »Spolek Slavia« (1895). Iz tog društva kasnije će nastati naše društvo »Primorje« i nastaviti će rad, u punoj slozi sa Česima, u zajedničkom domu u kojem je i »Spolek Slavia«.

Godine 1903. zahvaljujući entuzijazmu dinamičnog rodoljuba Petra Hibšera Krasnića osnovana je prva naša organizacija u Brazilu – »Jugoslavenski tamburaški zbor«. Prodajom 200 dionica od po 5 dolara sakupljen je osnovni kapital iz kojeg je financirana kupnja tambura i nota. Zbor je, osim toga, zakupio prostorije u istoj zgradi gdje je djelovalo i društvo »Spolek Slavia«, te je zalaganjem i marljivim radom ubrzo bio osposobljen za javne priredbe. Zbor je oko sebe okupio znatan broj članova i svojom je prosvjetnom i kulturnom djelatnosti mnogo pridonosi nacionalnom osvešćivanju jugoslavenskih iseljenika. To je i omogućilo da se 1907. osnuje drugo naše društvo »Jugoslavenski Soko«, koje je od osnutka vrlo brzo napredovalo i privuklo u svoje redove velik broj iseljenika. U njegov sastav ušao je i »Jugoslavenski tamburaški zbor«, pored kojeg su još djelovale pjevačka i diletantska sekcija, te gimnastička i biciklistička.

Po broju svoga članstva, primjernoj organizaciji, raznolikoj i kvalitetnoj aktivnosti, te smještaju i uređenosti društvenih prostorija »Jugoslavenski Soko« ide među tada najuglednija društva doseljenika u Brazilu. Tijekom prvoga svjetskog rata društvo se pretvara u Ogranak Jugoslavenske narodne obrane »Rijeka – Ypiranga«. Mada je Ogranak bio osnovan već 1915. odobrenje mjesnih vlasti da može vršiti javne funkcije dobiva tek u rujnu 1917. Predsjednik Ogranka bio je Pavao Luketin, potpredsjednik Dragutin Štrucelj, tajnik Petar Hibšer Krasnić, blagajnik Franjo Košuta i odbornici Stevo Seljan, Božo Draganić i Đuro Sekulić (26 : 4). Nismo uspjeli pronaći podatak o broju članova.²²

Među glavnim osnivačima ogranka Jugoslavenske narodne obrane spominju se stričevići Mirko i Petar Hibšer, rodom iz Broda na Kupi. Uz zasluge za osnivanje »Jugoslavenskog Sokola« u São Paulu oni su značajno pridonijeli osnivanju Jugoslavenske narodne zajednice (1919) i radu njezina upravnog odbora. Neumorni i poduzetni Hibšeri (Mirko došao u São Paulo 1896, a Petar 1902) potaknut će (1928) osnivanje zadruge Jugoslavena u Braziliji te izdavanje glasila *Jugoslaven u Brazilu*.²³

²² Ljubomir Antić pišući o članskoj osnovici JNO kaže da u njezinom arhivu nije uspio pronaći više od nekoliko ogranka u cijeloj Južnoj Americi čiji je broj prelazio 100 članova, a da ih je bilo i sa svega 10-20 članova (1 : 115).

²³ *Jugoslaven u Brazilu* pokrenut je, financiran i uređivan isključivo od hrvatskih iseljenika (piše redakcija ovog lista u broju od 9. veljače 1929).

Kada već spominjemo istaknutije i zaslužnije Jugoslavene u Brazilu neizostavno valja spomenuti Wenceslava Paeta (u Brazil došao 1890) – osnivača »Jugoslavenskog Sokola«, prvoga našeg počasnog konzula u São Paulu, braću Kraljeviće i Bošnjake, Madarasa, Vlainića, Luketina, te nešto mlađe Simonia, Čaju i Vranjca. Ovaj skup rodoljuba činili su jezgru jugoslavenske kolonije u Brazilu još od početka ovog stoljeća. No, bez obzira na entuzijazam ovih i drugih aktivista, kao i na brojnost drugih naših iseljenika, njihove su aktivnosti, čini se, ostajale ipak po strani od glavnih tokova jugoslavenske iseljeničke djelatnosti u Južnoj Americi. Vjerojatno baš u tome i treba tražiti razlog da se o jugoslavenskim iseljenicima u Brazilu u nas relativno malo pisalo, a ne samo zbog potcjenjivanja broja iseljenika.

Društveno-političke prilike u Brazilu, ali i ograničene materijalne mogućnosti iseljenika nisu pogodovale značajnijem društvenom okupljanju i organiziranom djelovanju naše kolonije. Osim toga, političke prilike u domovini (neriješeno nacionalno pitanje, izrazite stranačke borbe i međusobna zavist i jal, učestale smjene vlada, pa kraljeva i kasnije namjesnička unutrašnja i vanjska politika) odražavala se i na podijeljenost iseljeničkih redova i tako činila njihovu zajedničku aktivnost manjom i neefikasnijom. Dovoljno je, na primjer, reći da je tek 1929. bilo uspostavljeno prvo konzularno predstavništvo Kraljevine Jugoslavije u São Paulu (pocasni konzul Wenceslav Paeta), a da je kraljevsko poslanstvo u Buenos Airesu do tada i od tada bilo nadležno za diplomatske odnose naše zemlje i Brazila.²⁴ Već spomenuti Hinko Fuksa, upoznavši se dobro sa stanjem, apelira: »Potrebno bi svakako bilo naše predstavništvo u Braziliji – specijalno u São Paulu – koje bi ne samo bilo pri ruci našim iseljenicima kod dolazaka, te ih štitilo kod podjeljivanja zemljišta, nego bi nastojalo i da organizira tijesnije veze iseljenika s domovinom. Takovo predstavništvo za sada u Brazilu ne postoji« (10 : 4). (Anegdotalno zvuči vijest objavljena u *Jugoslavenu u Brazilu* da je poslanstvo u Buenos Airesu imalo posebni podrum gdje je odlagalo hrpe zahtjeva za otvaranje konzulata u São Paulu! Nadležnim organima u Beograd uopće nije prosljeđivana takva pošta, jer se znalo da su alergični spram tih »prečanskih pitanja«, pa konzulatu nije bilo ni na kraj pameti da inkomodiraju Beograd zbog takvih poslova.

Unatoč svemu, ovo nije uzrokovalo posvemašnju apatiju i nacionalno-društvenu rezerviranost. Dapače, listajući ondašnje listove naše provenijencije (u Brazilu, Buenos Airesu, Zagrebu) vidjet ćemo vijesti i informacije o iseljeničkim udruženjima, društvima, listovima. Nacionalni osjećaji i životna opredjeljenja njihovih aktera manifestiraju se u tim vijestima često kao divergentna raspoloženja, iako je bilo inicijativa i aktivnosti koje su imale karakter zajedništva (npr. pregovori vođeni u brazilskom državnom sekretarijatu za poljoprivredu i direkciji Useljeničkog doma iz 1928. radi poboljšanja uvjeta rada naših ljudi na fazendama).

Nacionalni karakter okupljanja vidljiv je već iz naziva društava (»Hrvatski domobran«, »Hrvatska zajednica Zrinjski«, Pjevački zbor »Radić«, na primjer, ili Slovensko izobrazevalno društvo »Primorje«, slovensko kulturno društvo »Ornus«). Neprijeporna je ipak i jugoslavenska orijentacija zajedništva (Jugoslavenski narodni dom u São Paulu i njegova omladinska sekcija u Belemu, Jugoslavenski centar u Rio de Janeiru, Klub jugoslavenskih žena u São Paulu, Jugoslavensko potporno društvo itd.).

²⁴ Kraljevina Jugoslavija u São Paulu doduše je zastupana po francuskom konzulu, ali je na njegovim vratima stajalo: »Tko ne zna francuski, neka povede tumača!« Vidi: S. Vidaković, Iseljenički jadi iz Brazila, *Dom*, Zagreb, 12. XII. 1928.

»Jugoslavenski iseljenici u Braziliji predstavljaju najstariju legalno organiziranu i u javnosti priznatu nacionalnu jedinku, jednu vrstu prethodnice nacionalnog i državnog formiranja«, zapisat će Alvaro C. Pensado u povodu proslave 30. godišnjice osnutka Jugoslavenskog tamburaškog zbora 1933 (26 godina prije no što je država dobila ime Jugoslavija ovaj se Zbor legalno nazivao jugoslavenskim).

Pripomoćna ili potporna fraternalistička udruženja bila su i na nacionalnoj i na jugoslavenskoj osnovi (pripomoćno društvo »Jadran«, ali i Prvo i Drugo jugoslavensko potporno udruženje). Štoviše, 27. travnja 1930. na inicijativu Slovenskoga izobraževalnog društva »Primorje« sastali su se u São Paulu predstavnici svih slavenskih društava (SID »Primorje«, Zadruga Jugoslavena u Brazilu, Češko društvo »Slavia«, »Ruska jednota«, Tovarizstvo Polskie«, »Hrvatska sloga«) s nakanom da se sva slavenska društva ujedine u jedan centar ili savez radi međusobne suradnje i, ukoliko bude moguće, osnutka zajedničkoga sveslavenskog potpornog udruženja. Akcija je nažalost propala.

Naši zemljaci ne samo da su gajili tople i iskrene osjećaje prema (slavenskoj) rodnoj grudi, oni su bili lojalni i zahvalni i spram nove domovine. Indikativan je u tom smislu napis kojeg donose beogradsko *Vreme* i zagrebačka *Večer* (5. lipnja 1934) pod naslovom »Interesantan brzojav iz Južne Amerike« što su ga uputili naši iseljenici vodstvu nogometne reprezentacije Brazila: »U ime 60.000 Jugoslavena koji žive u Braziliji želimo vam najljepši provod u našoj otadžbini i da vam ona i poslije borbe ostane u lijepoj uspomeni kao svima nama. Predsjednik Ivo Ercegović.«

Kada je 1935. u Brazilu bila uvedena diktatura, sva su udruženja bila zabranjena pa tako i jugoslavenska. Pokušaj iz 1938. da se osnuje Sveslavensko potporno udruženje brazilske su vlasti opet osujetile. (Odobrile su ga tek po završetku rata i nakon svojih prvih izbora. Isto je bilo i s Udruženjem Jugoslavena u Brazilu.)

Napad fašističke Njemačke na Jugoslaviju snažno se dojmio naših iseljenika, pa su oni, po svjedočenju Franka Miroševića, započeli skupljati priloge za pomoć domovini. Vijesti o NOB-i teško su i sa zakašnjenjem dopirale do Brazila, ponajprije zbog anglo-američke propagande koja je prikrivala pravu istinu o izdaji četnika Draže Mihailovića. Razvoj događaja ipak je malo po malo razotkrivao istinu, pa iseljenici s velikim interesom i oduševljenjem prate vijesti o junačkoj partizanskoj borbi, o vrhovnom komandantu Titu i razvoju NOB-e.

Kako je kampanja pomoći započela još tijekom rata, prva pošiljka lijekova upućena je još početkom 1945. Poslije toga otpremljena je svakovrsna roba preko Crvenog križa prilikom dolaska našeg broda »Bihać«. Dakako, značaj ove pomoći nije bio samo u materijalnoj vrijednosti pošiljke nego u izrazu solidarnosti s napaćenim sunarodnjacima i u prihvaćanju novouspostavljenih društvenih odnosa.

Prihvaćanje tekovina narodno-oslobodilačkog rata i revolucije izražena je i u telegramu što ga je Savez Jugoslavena u Brazilu iz São Paula uputio Josipu Brozu Titu (1946) u povodu izbora za predsjednika vlade: »Jugoslaveni koji žive u Braziliji srdačno čestitaju i šalju oduševljene, iskrene i drugarske pozdrave predsjedniku vlade nove FNR Jugoslavije, velikom vođi drugu Titu« (*Vjesnik*, Zagreb, 16. II. 1946).

O zadovoljstvu promjenama u društveno-političkim prilikama u zemlji možemo suditi i po iskazanom interesu iseljenika za povratak u domovinu, te po masovnom sudjelovanju na proslavama državnih blagdana u jugoslavenskoj koloniji u Brazilu. (Proslava Dana Republike 1947. u São Paulu zapamćena je, na primjer, i po tome što je nju uvećao veliki mješoviti zbor naših iseljenika od stotinu pjevača. Njihov broj i

šaroliki nacionalni sastav trebao je simbolizirati bratstvo i jedinstvo svih Jugoslavena u toj dalekoj južnoameričkoj zemlji.)

Pregled poslijeratnog tiska pokazao bi lijep broj primjera patriotskih osjećaja naših iseljenika u Brazilu. O tome je dojmljivo govorio još davno naš tamošnji ambasador Ivo Vejvoda, a ovdje bismo mogli spomenuti i svjedočenje našega proslavljenog šahovskog velemajestora Braslava Rabara, koga je prilikom jednog gostovanja na ulici nagovorio naš iseljenik da mu dade jedan dinar. Na upit začuđenog Rabara – što će mu jedan dinar i što s njim može napraviti – namjernik je odgovorio da mu treba kao stalna veza s domovinom i da će ga nositi kao amajliju.

Mišljenja smo da i ovi navodi, osim što nas informiraju o oblicima i aktivnosti društvenog okupljanja naših iseljenika, posredno svjedoče i o brojnosti kolonije. Teško je, naime, zamisliti da bi mali broj ljudi i u nepovoljnim društveno-političkim i materijalnim uvjetima mogao razviti ovakvu aktivnost.

Nedavno smo iz razgovora s iseljenikom Ivanom Miklošom, koji je s članovima Jugoslavenskog društva SAIUG iz São Paula ovoga ljeta bio gost Matice iseljenika Hrvatske, čuli i ovu informaciju: »Prema podatku iz 1982. u São Paulu živi 30.000 naših iseljenika s potomcima, a u državi São Paulo ima ih i preko 60.000« (12 : 19).

Da više ne bismo nagađali o broju jugoslavenskih iseljenika u Brazilu možemo biti zahvalni Institutu za geografiju i statistiku iz Rio de Janeira koji je najnovije podatke dostavio našoj ambasadi u Brasiliji.

IV.

U sklopu Programa istraživanja međunarodnih migracija u Latinskoj Americi (Programa de Investigacion de la Migracion Internacional en Latinoamerica – IMILA) snimljeno je stanje 1980. i podaci su bili elaborirani u Latinoameričkom demografskom centru UN (Centro Latinoamericano de Demografica – CELADE das Nações

Tablica 1.
Jugoslaveni u Brazilu prema dobi i spolu

Dob	Muškarci	%	Žene	%	Ukupno	Indeks maskul.
0 – 19	8	0,18	11	0,22	19	
20 – 24	19	0,42	24	0,49	43	79,2
25 – 24	67	1,48	51	1,05	118	131,4
30 – 34	86	1,90	84	1,72	170	102,4
35 – 39	172	3,80	207	4,25	379	83,1
40 – 44	294	6,50	159	3,27	453	184,9
45 – 49	297	6,57	232	4,76	529	128,0
50 – 54	410	9,07	330	6,78	740	124,2
55 – 59	883	19,53	969	19,90	1.852	91,1
60 – 64	642	14,20	535	10,99	1.177	120,0
65 – 69	763	16,87	886	18,20	1.649	86,1
70 – 74	503	11,12	679	13,94	1.182	74,1
75 – 79	229	5,06	358	7,35	587	64,0
80 i više	145	3,20	332	6,82	477	43,7
Nepoznato	4	0,09	12	0,25	16	33,3
Ukupno	4.522	100	4.869	100	9.391	92,9

Izvor: IMILA, Brazil, 1980.

Unidas). Dokumentacija sadržava dragocjene podatke i o useljenicima u Brazil rođenima u Jugoslaviji. Iako je sadašnje stanje sigurno drukčije nego prije osam godina (podaci vrijede za 1980), vjerodostojnost izvora i obuhvatnost podataka zaslužuju našu punu pažnju.

Dužni smo odmah kazati, da se podaci u tablici 1, kao i svi sljedeći, odnose na osobe rođene u Jugoslaviji, a ne i na njihove potomke rođene u Brazilu.

Godine, 1980. imali smo nešto manje od devet i po tisuća iseljenika rođenih u Jugoslaviji. To su mahom stariji ljudi, jer ih preko 80 posto ima 50 ili više godina. Iako o tome nemamo podataka, razložno je pretpostaviti da se većina onih najstarijih u Brazil doselila još prije drugoga svjetskog rata. U populaciji nešto je veći broj žena nego muškaraca, a one su i nešto starije. S obzirom da ne znamo vrijeme doseljenja, odnosno dužinu boravka u Brazilu jednih i drugih, preuzetno bi bilo komentirati ovu demografsku činjenicu.

Zanimljivo je pogledati i razlike u bračnom stanju muškaraca i žena starijih od 15 godina. Dok je oženjenih muškaraca 83,68 posto, udatih je žena 52,88 posto (razlika iznosi gotovo 31 indeksni poen). Kod neoženjenih i neudatih razlika je umalo ništavna (5,64% : 5,08%), pa je sasvim jasno da se prije spomenuta znatna razlika očituje između muškaraca i žena u bračnom stanju – udovci i udovice, razvedeni i razvedene. Od ukupnog broja muškaraca starijih od 15 godina takvih je 10,68 posto, a u žena taj postotak iznosi 42,03 posto. Sudeći po tome što je najviše žena u ovakvom bračnom stanju u poznoj dobnoj skupini (starijoj od 60 godina) moglo bi se pretpostaviti da je riječ mahom o udovicama. Govori li ova činjenica, kao i ona prethodna o razlici u starosti: da su muškarci zbog veće izloženosti nepovoljnim uvjetima ranije umirali, ostaje samo da nagađamo.

Iseljenička je populacija redovito selekcionirana, pa ako poznajemo podatke samo o migrantima, a ne i one o njihovim potomcima (rođenima u zemlji primitka njihovih roditelja), vrlo je teško tada govoriti i zaključivati o posebnostima demografskih kretanja. U našem je slučaju »dječja baza« vrlo uska, pa profil dobne strukture umjesto piramide ima oblik vaze, jer su iz prikaza izostavljena djeca rođena u Brazilu. Čak i kada uzmemo u obzir podatak da su od ukupno 4.858 žena starijih od 15 godina rađale njih 4.188 (86,2%) i rodile 14.057 djece (od kojih je 1980. bilo živo 11.922) opet, nažalost, ne znamo jesu li ta djeca rođena prije ili poslije majčina doseljenja u Brazil, a ne znamo ni to da li još tu žive. Naravno, ostaje nam potpuno nepo-

Tablica 2.
Obrazovanost Jugoslavena starijih od 10 godina prema spolu

Završene godine školoovanja	Spol				Ukupno	Postotak
	Muškarci	%	Žene	%		
Do 3	1.127	24,9	1.788	36,8	2.915	31,06
4-6	1.702	37,6	1.915	39,4	3.617	38,54
7-9	657	14,5	532	10,9	1.189	12,67
10 i više	1.030	22,8	623	12,8	1.653	17,61
Nepoznato	6	0,2	4	0,1	10	0,12
Ukupno	4.522	100	4.862	100	9.384	100

Izvor: IMILA, Brazil, 1980.

znat i podatak o potomcima kojima je majka umrla, kao što ništa ne znamo ni o djeci kojima je samo otac naš iseljenik. Sve ovo govori, da i uz ove najnovije podatke ostaje dosta nepoznanica o našim iseljenicima u Brazilu.

Kao što se moglo pretpostaviti, muškarci su obrazovaniji od žena, iako je i njih gotovo četvrtina sa svega tri završene godine školovanja ili manje. Imponira, međutim, činjenica da ih je gotovo isto toliko sa deset ili više godina školovanja (žena »samo« 12,8 posto), što znači da ih je najmanje toliko stručno osposobljeno za određeno zanimanje. Ima li se na pameti da se mnogi zanati i drugi kvalificirani poslovi mogu uspješno obavljati i sa devet godina završene škole, nije uopće pretjerano govoriti o zadovoljavajućoj školovanosti naših iseljenika.

Dob, spol i stupanj obrazovanja u najužoj su svezi s ekonomskom aktivnošću stanovništva. Čini nam se zbog toga važnim navesti i te podatke.

Tablica 3.
Ekonomsko aktivni Jugoslaveni stariji od 20 godina prema dobi i spolu

Spol i dob	Ukupno	Aktivni	Neaktivni	Postotak aktivnih
Muškarci	4.514	2.583	1.931	57,1
20-29	86	78	8	90,7
30-39	258	258	-	100,0
40-49	591	571	20	96,6
50-59	1.293	911	382	70,5
60 i više godina	2.282	761	1.521	33,3
Dob nepoznata	4	4	-	100,0
Žene	4.858	707	4.151	14,5
20-29	75	24	51	32,0
30-39	291	77	214	26,5
40-49	391	122	269	31,2
50-59	1.299	242	1.057	18,6
60 i više godina	2.790	242	2.548	8,7
Dob nepoznata	12	-	12	-
Ukupno	9.372	3.290	6.082	35,1
20-29	161	102	59	63,4
30-39	549	335	214	61,0
40-49	982	693	289	70,6
50-59	2.592	1.153	1.439	44,5
60 i više godina	5.072	1.003	4.069	19,8
Dob nepoznata	16	4	12	25,0

Izvor: IMILA, Brazil, 1980.

Očita je razlika u stupnju ekonomske aktivnosti muškaraca i žena. Ona proizlazi iz definicije pojma ekonomske aktivnosti po kojoj se rad u kući ne smatra privređivanjem. Muškarci su orijentirani na zarađivanje izvan kuće, a žene na rad u kući. To je evidentno i iz podatka da je od ukupnog broja neaktivnih muškaraca 89 posto u mirovini, ali svega 27 posto žena. Ostali su muškarci studenti ili nešto drugo, a žene su uglavnom domaćice (postotak studentica jednak je postotku studenata).

Ekonomsko aktivni Jugoslaveni najbrojniji su u industriji i zanatstvu (31,94%), društvenim i komunalnim djelatnostima (25,96%), trgovini i ugostiteljstvu (14,92%), te poljoprivredi (8,81%). Zanimljivo je istaknuti da ih zanemarljiv broj radi u eks-

ploataciji ruda (0,21%). Svi ovi postoci reflektiraju prvenstveno zaposlenja muškaraca, jer oni u ukupnom broju čine značajnu većinu. Žene su pak većinom zaposlene u društvenim i komunalnim djelatnostima te trgovini i ugostiteljstvu.

Gledano prema položaju u procesu rada najviše je, što je i sasvim razumljivo, neposrednih izvršilaca, i to u prvom redu u industriji, zanatstvu i komunalnim djelatnostima (industrijski su radnici ipak u većini). Oni čine preko 60 posto ukupnog broja ekonomsko aktivnih jugoslavenskih iseljenika. Pribrojimo li njima i različite prodavače, poslužitelje i činovnike, tada ih ima gotovo tri četvrtine. Preostali su ili poduzetnici koji svoju djelatnost vrše vlastitim radom (uglavnom u društvenim i komunalnim djelatnostima i poljoprivredi) ili su na nekom rukovodećem položaju u industriji i ugostiteljstvu (poslovođe, upravitelji, upravna administracija).

Posebnu pažnju zaslužuje osam posto ekonomsko aktivnih Jugoslavena u Brazilu s najvišim kvalifikacijama i stručnim sposobnostima. Među njima najviše ima inženjera različitih stupnjeva i struka, ali i priličan broj matematičara, fizičara, kemičara, te liječnika, odvjetnika, umjetnika i svećenika.

LITERATURA

1. Antić, Ljubomir. *Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918*. Zagreb: Školska knjiga, 1987. 222 str.
2. Antić, Ljubomir. »Pregled hrvatskog iseljeničkog novinstva u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zareb, vol. 20/1987, str. 101-127.
3. Backerman, M. The Impact of the International Environment on Brazil; u: »*Miracle to Recession*«, Institute of Development studies, 1984, str. 31.
4. Boletim do Departamento Estadual do Trabalho, Publicações da Seção de Informações, São Paulo, vol. X/1921, 38-39.
5. Böhring, W. R. »Međunarodne migracije i zapadni svijet – prošlost, sadašnjost i budućnost«, *Rasprave o migracijama*, Zagreb, sv. 49/1978, str. 7-31.
6. Čizmić, Ivan; Mikačić, Vesna. »Neki suvremeni problemi iseljeničtva iz SR Hrvatske«, *Teme o iseljeničtvu*, Zagreb, sv. 2/II, 1974, str. 257-377.
7. Čizmić, Ivan. »Doseljavanje, struktura i položaj naših iseljenika u prekomorskim zemljama, *Teme o iseljeničtvu*, Zagreb, sv. 5, 1976, str. 146.
8. Čizmić, Ivan. »Društveni, ekonomski i politički položaj naših iseljenika u zemljama useljenja«, u zborniku: *Iseljeničtvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, 1971, str. 309-316.
9. *Domovina*, Punta Arenas, a) 18. XII. 1913; b) 29. III. 1914.
10. Fuksa, Hinko. »Besplatno iseljavanje u São Paulu i problemi naše prekoceane emigracije«, *Ekonomist*, Zagreb, 1937, br. 10, str. 4.
11. *Glas Istre*, Sušak, 18. XII. 1946.
12. Greblo, Mirjana. »I zbog 'Matice' nisam zaboravio materinski jezik«. *Matica*, Zagreb, XXXVIII/1988, br. 7-8, 19. str.
13. *Investigacion Migracion Internacional de latino America* – IMILA, Brasil, 1980.
14. *Iseljenik*, Zagreb, a) 1. IX. 1925; b) 15. III. 1927; c) N.i. 16. V. 1934.
15. *Jugoslaven u Brazilu*, São Paulo, a) 20. X. 1928; b) 9. II. 1929.
16. Котовская, М. Г. »Бразил«, в: *Африканцы в странах Америки — Негртынский компонент в формировании наций западного полушария*. Москва: Наука, 1987, стр. 285—310.
17. Mikačić, Vesna. »Regionalni aspekti poslijeratnog iseljavanja iz SR Hrvatske u prekomorske zemlje«, *Teme o iseljeničtvu*. Zagreb, sv. 8, 1978. str. 158+30.
18. Minić, Jelica. »Brazil – Jedna osobena strategija privrednog razvoja«. *Razvoj/Development*, Zagreb, vol. 4/1987, br. 1, str. 75-92.

19. Moreira, C. de Sá. *Brazil. Papeete – Tahiti: Les éditions du pacifique*, 1978. str. 170.
20. *Opća enciklopedija*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1966, str. 485-488.
21. *Problemi del lavoro Italiano all'estero, Relazione per il 1970*, Roma: Ministero degli affari esteri, Direzione generale dell'emigrazione e degli affari sociali, 1971, parte II, appendici statistiche, str. 110-111.
22. Seljan, Mirko i Stevo. »Zašto naseljenici bježe iz Brazilije«. *Jeka – Hrvatski iseljenički koledar*, Rosario de Santa Fe, 1910.
23. Šegvić, V. *Povratak jugoslavenske ekonomske emigracije 1945-1951*. Beograd: Rad, 1953.
24. Telišman, Tihomir. »Statistički pokazatelji o iseljavanju naših ljudi s posebnim osvrtom na Hrvatsku«, u zborniku: *Iseljeničtvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, 1971, str. 130-143.
25. Travica, Nebojša. »Nacionalno-prosvjetne organizacije naših iseljenika i rad na očuvanju naših naselja«, *Iseljenička nedjelja*, 1932, str. 36.
26. Tvrdoreka, Dušan. »Jugoslaveni u Braziliji«. *Narod*, Buenos Aires, 20. V. 1933.
27. Velikonja, Joseph. »Yugoslav Emigration«, u: *Emigration*, Göttingen: Südosteuropa Handbuch, 1975, str. 360-382.

YUGOSLAV EMIGRANTS IN BRAZIL

SUMMARY

The author first presents some basic historical material relevant in an overview of immigration to this, the largest of South American countries (pertaining to the period from the first Spanish and Portuguese conquistadors and the import of African slaves to contemporary labour immigration in the conditions of capitalist commodity production). He especially treats the beginnings of immigration from Yugoslav countries and attempts to evaluate the size of immigration flows, i.e. of immigrant contingents in the various time periods examined. At the end of the paper, he indicates the data from the Research Programme on International Migration to Latin America (IMILA) which pertains to Brazilian immigrants from Yugoslavia (1980).